

МЕЛИОРАЦИЯ — ЭЛБЕКШИЛЧЕ ОРУК

ХӨРҮННҮ хаттап болгаш сугдан камгалаарын амыдырал чар болганга чорударын, чуртка көплектеги хамгалаарын болгаш мелиорацияны калың-биле хөгжүдүп тургаш, черини гектар бүзүрүп чоп ажылдарын чедип алырын чугула соруглазын партиянын XXIV съездизинин Директиваларына айтканы билдингир болгай.

Бо соругларын бистин республиканын байдалына шийтпирлеринге Тыванын көдээ ажыл-агый дуржулга станциязын эртемдери болгаш ажылдакчылары боттарынын үзүп кирип турар. Оларын кызыл шийчилелдеринин түнпелдерин чымын почкара парлап, чыл бүрүзүң эртем өтчеттары кылдыр белеткөөн, азы сүмелер кылдыр үндүргүзүп бооп турар.

1976 чылда республиканын улус ажыл-агыйын хөгжүдүрүп планда черин мелиорастаарышче уруг кичээлгеини угадырган. Мелиорация ажылдарын боттарынын 4,47 млн. рубльди, сугтарылга херээге 1,1 млн. рубльди чарыгдарын көргөн. Маалда дүңгүр-1000 гектар, оон иштинде 800 га хой чылдыг культурулар олардын ажылдалга кирир, 13 муң гектар черин сугтарылга системаларын өдө кылдырып көргөн.

Ычангамш Тыва АССР-ге мелиорация фондун ол хире угадырган чорук дээрже элбек дүжүтү өстүреринин, нийтинин малын чөм базанын быжыкдарынын, маалы, чөм-биле, долу хандырамын, шөлдерин алыр дүжүтүң дендеки өвөс болурун уугууларын, кара чанын оруу болуп турар. Боттарынын шийчилелдеринин чоруктуу хуузада күөсүлүр, хөрүн болгаш суг камгалаа хемчеглерин бир ай, эртемге үндөлүп чорудар, черин дүжүтүр күжүн төңчүзүң чедип ажылдар төлөөс ам-даа хой чүдүлери боттандырар ужуруг бис.

Республиканын тараалаа ажыл-агыйлары сөөгү үп беш чылдарда уугу калыңдыкка таваржып, оон-биле кады, хөрүнүнү үнүш-дүжүтүр чорупуң долу ажылдаарында, химизацияны, мелиорацияны чогур дендеге чорутуушундан элзон берге байдалга таваржыканы чакты өвөс-ле болгай. Оон түнпелде тарылга шөлүнүн бир гектарында алыр дүжүтү тываан. Оон тодаргай чижээ бо: колхозтар болгаш совхозтар тус-тузуна тараа культуурааларын гектарында ортума-биле алыгы беш чылда 11,4 болгаш 11,3 центнер дүжүтү алган болза, чедип беш чылда — 8,6 болгаш 6,9, сөскү беш чылда — 8,9 болгаш 8,2 центнери, а тоску беш чылдын дөрт чылдарында — 8,6 болгаш 7,8 центнери алган. Эрткен чылын алган дүжүтү база өөрүнчү өвөс болганын, утпаан бис.

Бо түнпелдер бистин Дуржулга станциясыка база-ла өөрүнчү болганын дараазында чуратайлар херечилеп турар. Дуржулга станциязы алдыгы беш чылда гектардан 12,2, чедип беш чылда — 10,6, сөскү беш чылда — 11,9, тоску беш чылдын дөрт чылдарында 11,5 центнер дүжүтү алган болза, эрткен чылын чүткө 4,2 центнери алган. Хорун-кажгалаа технологиянын шийчилелди алган ийи бригадалыкка байдал база багай болган: дөрткү болгаш бешки бригадалар тус-тузуна 4,7 болгаш 4,8 центнер дүжүтү алган, а № 2 эртем бригаданы план бузуар 12,7 центнери алыр турган, чүткө 3,6 центнери алган.

Моон үнүп көрүп түнпел чүл дээр, сугат чок черлерден арбын дүжүтү маалан херээ чок, а көплектеги химизацияга болгаш мелиорацияга үндөлүш, сугаттыг черлерин долу ажылдары эржекот чугула дөңи ол-дур. Ону барымдаалап, чер болганга илтиги курлавырларын чоп ажылдарын чугула бооп турар. Бойдустан болдуруп турары берге байдалдарын

хамызы-биле угап көргөш, республиканын райондарында партия, совет, ажыл-агый органдары, колхоздарын болгаш совхоздарын улуругу-чулары база специалистери ону беш чылдын баштайгы чылында малга хой чөмнү белеткээрин, үнүштерден хой продукцияны алырын хемчеглерин ап, келер чылдын дүжүтүнүн быжыг үндөзүнүн тургузар, черин болгаш олардын өңи белеткээр дээр өтү-ле ажылдарын боттандырар ужуруг.

Бо талазы-биле бир кураавыр болза кышкы сугтарылганы чорудары, будукталдырышканын кымын, суг кураавырын тургузары, тарылга мурунуң сугтарылганын калбартыры болуу деп болуп сугтар мен.

ЕНИСЕЙ үнүш болгаш оон адыраларын чок-кавызды дүжүтүр хөрүнүг черлерге мелиорация ажылдарын организацияларын депнелди бедилди тургаш, продуктулар

дан-на 28 центнер ситени алган. Бо дуржулганы Тандыла «Революциянын чалымы» совхозка шөпкө көргөн. Апрель айын ийги декадазында гектар черге 25 тонна өдөк төккөш, оон 18 центнер дүжүтү алган.

Даглар бүргөзгөн ылаа чуртуула алазын, чар-тык алазын, калыңчал хөвүлүр хой, Енисей бассейни болгаш эвези сарыг шөлдер бөр-дээ болза хой санын насос станциялары, сугтарылга четкилери тулуп турган хөвүлүр калык мелиорацияны чедип алыры нарын соруга. Ычангам республиканын суг кураавырын (чакы хер сугу, булуктарын, чакы-чакы сугу) чөгүтү ажылдары — амыдырал чугула соруга бооп турар. Колхоз, совхозтарын, сугтарылга система эржекоттарын ажылдакчылары, мелиорация болгаш суг ажыл-агый министрствозун, суг ажыл-агый организацияларын улуругулар болгаш специалистери бо айттыгже колхоз шийчилел угадырын турары чөткөш. Сугат-

ДЫКА ХӨЙ ажыл-агыйлар сугтарылганын чашкыналдырышкын техниказын багай ажылгап турла дүжүткө калың нөмөдө турар боор. Эрткен чылын республикага 159 чашкыналдырышкын машиналарын чүткө 33-ү ажылдап турган. Сугу кулактарже аксийн каап, ону шийгын контролданган турарында ажылды шийгын куу, сугат сугу ажыл чок ага боор чоруктар хой, шийгын багай сугаттан уугу каража — (ирригация эржекот — участоктарын чүп, үрөри, шөлдерин дүжүтүр чорук чидер) бооп турар.

Республикада сугаттыг зонанын ажыл-агыйлары сугтарылганын агротехникти даалгаларын, оон иштинде тарылга мурунуң сугтарылга планын куушпейтир барган, чакы тарылганы сугат чокка, азы чангыс удаа сугтарган тарып турарын чүтүп-биле агартып бис.

Чалын чажар кымыл-тастын, кукурузанын бол-

Сугтарылганы бо үелерде чорударга үнүштер эң өтүчүсү үдө бооп турар, калыңдыктын белин хор-гунчуг өвөс үнүштерин өөр хуузаан угаар, дүжүтүр чорук угаары апар. Сугат чок шөл-ден 13,4 центнер люцерна массаны алган болза, сугаттыг черден 46,3 центнери алганы анаа чижек болуу.

РЕСПУБЛИКАГА сугтарылга херээ калбартыр төлөөс, мелиорация талазы-биле шийчилел ажылдарын экижидип, ону төрөк кымын боттандырарын хемчеглерин алыры негетинин турар. Тыва АССР-нин Мелиорация болгаш суг ажыл-агый министрствозун агротехника талазы-биле дуржулга станциязы Тыва организациялар дугайында айттыгы РСФСР-нин Министрлер Чөвүлелинин мурунуң тургузар үе келген. Көдээ ажыл-агый эртемдеринин Лени атыг Бүтү-өңиле академиязын Сибирь салбырын президиуму-га бо айттыгын автор тургузуп келген-дээ. Бир талазында Тыванын сугаттыг шөлдерин перспективаны уугу, ийи талазында, сугат чок черлерден ап турар дүжүтү эвезеж турар болган-да бо айттыгын тургузары чөгүтү.

Мелиорацияны калың-биле хөгжүткөн таварылгада бистин көдээ ажыл-агыйымыстың келер үеин, боттут аргалары, колхоз-совхозтарын экономиказын быжыгып, сайдыар. Чүткө мелиорация хөрүнүн хаттап, сугдан үрелерин болдуру-бас. Чер ажылдын көплектеги мелиорастаар болгаш химизастаар ажылдарын калбартап тулук-тан тараанын, мал чөмнүн, мал продуктуларын маалдылаа хемчеглерин чедип алыр бис.

Сугтарылга системаларын, экил турар машиналарын болгаш механизирин, мелиорация тулуктарын иделегид, үр үдө, уугутол чок ажылдарын көплектеги шийчилел алыры чугула. Сугтарылганын үлүштүр үндөзүнчө шийчилелни дүредилер, эрти чачылдардан чарып, адыралын чугула соруга болуу.

Мелиорация эртемниң чедипшиктерин болгаш будурулушун мурнакы дуржулганын шийчилел алыр талазы-биле специалистерин болгаш инженер-техниктиг ажылдакчыларын чогалдык ажылы негетинин турар. Чедипшиктерин үндөзүн болгаш дүжүтүрү маал. Ол кымын Тывага суг ажыл-агый тулукун индустриализастаары, сугтарылганын депшилелги техниказын ажылдары, чак тывелелдерин шийчилел алыры эржекот чугула. Бадрларын белеткээр, сугтарылганын мурнакы аргаларына оларын өөредип, сугаттыг чер ажылдарын мурнакы дуржулганын школазын Кымылда көдээ ажыл-агый техникумунга ажылдар, республиканын мелиораторларын социализм чарыкын чак дендеге көдүр чижектиг ажылдарын хун бүрүнүң кичээлгеинге тургузары эржекот чугула.

Танды районунуң байдалына хамаарыштыр алыр, Махалыктын («Революциянын чалымы» совхоз), Хадан-Асынын (Дуржулга станциязы) сугтарылга системаларын ажылгалын шийчилел хайтаргалары, «Россия» совхозту болгаш «Коммунизмни херел» колхозту шийгынналарын кургатыр болгаш шийчилел алыр ажылдарже кичээлгеини угадылар херек. Хар доктадыр, органиктиг кемпчилдигелер төгөр, Тока аттыг совхозун ажылгалын дуржулганын (мелиорация талазы-биле) негеттерди ажылдар хунуң айттырылган дүшөс ужуруг.

Ычангам республика хемчээ-биле алыр сугаттыг черлерин ажылдарын экижидер № 1 айттыг апарган, аграр органдарын кол соруга, күрүне ужу-дузалыг айттыг болу берген.

В. НАЗЫН-ООЛ,
Дуржулга станциязынын директорун эртем талазы-биле ора-алканын.

Черниц кезинин четтирер дизе

чорукту чедип алыры чугула. Кышкы сугтарылганын Улуг-Хем районда, алыгы «УТКА 25 чыл» совхозта чедипчегит ажылдагынын турарын айттыр херек. Ол совхозту мелиораторлары кышкы сугтарылгага күстен агапел белеткени боор.

Октябрь айда булдурулган-биле хемчегштер болгаш бугалар унун дүй бөлүр. Анаа чымылган суг чогур терендеп, баш ууру белеткөөн шөлдерге чак ага бээр. Хем сугу хөрүнчө чогур кирген, анаа эки синген сонда синген шөлүнүн кырын дендеп-биле дүй алы боор. Хөрүн донган тулук-на суг дошталып өгөлөр болгаш оон кымын 40-ден 80 см чедө бээр.

Тыванын калыңчал байдалына мындг будуктарын ажылы уугу. Чалын кургак черлерин үнүштеринге шийгын-биле негетинге бээр үдө будуктарын арышканы доштуп турар. Чалын или эгелди бергенде будук турган черлерге өт-жак халык дүргөп өзүп уугу. Тывада нийтин-биле синген кээр 36 муң гектар черин сугтаргы турар. Агротехниканын шийгын, культуура-техниктиг болгаш агротехниктиг хемчегшери чогур хуузаанга чорудуп турган, сингенин мындг черлерден чылда ийи удаа кезип ап болуу. Будукталырабаан болгаш сугтарбаан шөлдерден 6—7 центнер ситен ап турар болза, будуктаан болгаш сугтарган черлерден 18 центнер эки шийгын дүжүтү ап турарын Дуржулга станциязында мал чөмнүн талазы-биле кидилин чачылыгы В. Сахаровскийнин хайгаарашкыны баыткаан.

Станциянын ажылдакчылары В. Сахаровский болгаш А. Давыдов олар 1970—1973 чылдарын дуржулганы сугаттыг ситен шөлдерин ажылдар болгаш экижидер талазы-биле чогур ажылдарын станцияны бирги болгаш ийги бригадаларын шөлдерин чоруткан. Сугаттыг участкаларын бир гектарына-ла 2,5 центнер аммак селитразын апрель айын ийги декада-зында кирип ажылдаарга хөрт чыл иштинде гектардан-на ортук дүжүтү 24,8 центнер, а чамдык чылдарда 39,6 центнер болулаан.

Ол-ла чылдарда мал өткөн шөлдерге төгөринин акжымын база шийчилеп көргөн. Мыймыг бол-да мал өдөн гектарга 30 болгаш 40 тоннаны, а хой өдөн 20 тоннаны төп, чаштырган. Органиктиг кемпчилдигелерин ден-дески чаксап, шөлү үлдүредип, катоктаан. № 2 бригаданын шөлүне гектарга 40 тонна инек өдө төккөш, га-

тыг черлерден сугат чок черлерден дора дүжүтү ала бөзүрүн ужуру-дээ киде.

Танды кодууна дошукун чер ажыл-агыйн технологияны ажылдап, баранын тараа будуру зонанын району бооп турар. 1975 чылда районун агротехника кирген мелиорацияга алдыр, 22660 га чер суг эрозияны таваржыканын илерен. Районун ажыл-агыйларын иригация эрозияны таваржыканын шөл 19 муң гектар ажыл турар. Бо дээр сугтарылганын шийгын өдөс арга-биле чорудуп турары-дыр, өскөөр чугааларга сугуң черже аксийн, маал ора-га мындг бооп турар.

Ук районда эң хой сугаттыг шөлүгү ажыл-агыйлар Тока аттыг (хой чылдыг синген эрозияны будуруп база салып турар), «Россия», «Революциянын чалымы», СЭР-нин 50 чылды аттыг совхозтарда, «Коммунизмни херел» колхозта сугаттыг черлер бола хой. Ынчалза-да элзон хой ажыл-агыйлар сугаттыг черлерден тараанын, картофтың, нойаларын болгаш мал чөмнүн өвөш дүжүтү ап турар. Оон кол чылдааны болза: специализастаан бот-оруга чарылгалыг бригадаларын, эвентарын (сугтарылга талазы-биле) чок бооп турары, сугу, сугтарылга машиналарын болгаш өскө-дээ техниканы будурулчулуг ажылдап турары, ажылдын, мелиоратор калбары белеткээр болгаш өөредирини шийгынны тавымын, үнелит сугаттыг шөлдерин ажылдаарыга харыска чок чоруктарын болдура бээр, мелиорация талазы-биле эртемни болгаш мурнакы дуржулганын чедипшиктерин эвези ажылдап турары боор.

Моон түнпелде сугаттыг чер ажылдын культуураны чавы боор, дүжүтү болгаш мал чөмнүн базанын быжыг үндөзүн тургустуушун турар дизе чаштыгыр болбас ийги. Агротехниктиг хемчегшери чогур үнелит куушпейтир мурнакы деп санадып турган Тока аттыг совхоз 1975 чылда сугаттыг бир гектар шөлден чүткө 4—6 центнер дүжүтү ажап алганы таварылга өвөс.

Эң кол чылдаан болза сугаттыг черлерин сугу форма-чижек чедип албай турары. Сугат суунуң чүткө 25-50 хуурун ажылдап турарыстан сугаттыг черлерден ала чогур дүжүтүң чарык, а чамдыкта дөртүң бир кезин ап турарымын хараадакы-биле минир ужуруг бис.

Эртем конференциясы

Көдээ ажыл-агый культуура-ларын беди болгаш туруш-туг дүжүтү алырын хандыра-ры-биле Сибирге мелиорация ажылын калбартырын уугу хөрүнү иштинин суунуң байдалын ылаа өрөнип, шийчилелдинин түнпелде бо соругу куушадирини арга-лары тургустунар.

Партиянын XXV съездизинин салган соругларын амыдыралга боттандырары-биле Сибирге мелиорацияны азы-буру хемчегшери: сугтарылганы, шынааларын кургатырын, хөвүлүр кадак үнүштерден, үрмек ыяштардан аштаарын, хөрүнүнү суг болгаш хат эрозиязында камгалаарын, оларларын сугаттыг болдуруш чорудар апар.

Сибиринин дөңгөм девисказерин мелиорация ажылдарын хөгжүдүрүш болгаш чорударын эң кол соругларын бирдээзи болза черини мелиорация фондунга эң акжыг, эртемге үндөлүг.

Тинген угланышкынын шийчилел алыры Сибиринин бойду, климат, физия-география, хөрүн-геология байдалдарын, чер кымын болгаш хөрүнү иштинин суунуң байдалын ылаа өрөнип, шийчилелдинин түнпелде бо соругу куушадирини арга-лары тургустунар.

Бо талазы-биле уугу ажылды Сибиринин гидроэкономика болгаш мелиорация талазы-биле эртем-шиңчилел институту чорудуп турар. Ун институтун ажыл-чорудулганын зоназында мелиорация фондунга 40 млн. гектар ажыл, ында Чөөн Сибирь (Норильск край, Тыва, Бурят, Якут АССР-лер, Иркутск, Чита обл-ластар) болгаш Барыны Сибирь (Алтай край, Новосибирск, Кемерово областары) кирип турар.

Сибиринин гидроэкономика болгаш мелиорация эртем-шиңчилел институту «Сибиринин мелиорастаан черин акжыг ажылдарын бедилер» деп темага баштайгы эртем-техниктиг конференцияны кирип турар.

Сибиринин гидроэкономика болгаш мелиорация эртем-шиңчилел институту «Сибиринин мелиорастаан черин акжыг ажылдарын бедилер» деп темага баштайгы эртем-техниктиг конференцияны кирип турар.

Ш. МОНГУШ.

«...Ындыг болзажок черни кам-хайыра чок көөр, техниканы болгаш кемпчилдигелерин багай ажылдар чоруктарга ам-даа таваржып турарымын чажырбас ужуруг бис, ону чажырар эржевс-дээ чок. Көдээ ажыл-агыйнын бүгү ажылдакчыларын харысалгазын бедилер дээр ол дугайын бо съездизинин индиринден чугаалаар ужуруг бис».

(СЭКП-нин XXV съездизинин СЭКП ТК-нын Чөгүлө секретары эң Л. Н. Брейвентин Отчет илтигелден).

Бо чоруктарын республиканын азы-буру будуруларын-га тиргизип, Каш-Хем районда «Ленинни орук» совхозун механизаторларын «Айыт чер андырагазын чорудуп турарын солалга талдаа көрсүскөн. Дуржулга станциязында АММ агрегат-биле атамныкы сикке дакы-лаан белеткел турары (бу талаада үстүндө) болгаш «Алдан-Моайн» совхозтуң дээр сугатчылары: С. Хорон, К. Кара-Монгуш, С. Боржак олар.

А. АИРНИН фотолары.

